

ИСЛЕННЯ І ДІЙСНІСТЬ

Ідея відкритого суспільства ґрунтується на визнанні факту, що наше розуміння світу за своєю суттю недосконале. Ті, хто стверджують, нібито володіють істиною в останній інстанції, роблять неправомірні заяви. Вони здатні втілити своє розуміння істини в життя тільки силоміць, нав'язавши власні погляди тим, хто їх не поділяє. Наслідком такого залякування є закрите суспільство, яке утискає свободу думки і самовираження. Натомість, якщо ми визнаємо нашу помилність, то зможемо краще розуміти реальність навіть без здобуття досконалого знання. Спиралючись на таке розуміння, ми здатні створити суспільство, відкрите до неупинного вдосконалення. Відкрите суспільство недосконале, але воно має величезну чесноту: забезпечує свободу думки і слова, створюючи широкий простір для експериментів і творчості.

Щоб пояснити поняття відкритого суспільства, я маю почати зі стосунків між мисленням та реальністю, особливо у вимірі суспільного життя. Мені потрібно показати, що саме робить наше розуміння світу властиво недосконалим. Звісно, ми маємо деякі знання, але коли йдеться про ситуації, в яких ми беремо активну участь, ми не можемо ухвалювати рішення лише на підставі наших знань. Знання пов'язані з фактами, однак події, яких стосуються наші рішення, — це не факти. Вони перебувають у майбутньому і залежать від наших теперішніх рішень. Навіть після того, як ці події відбулися, вони відрізняються від фактів, що становлять предмет дослідження природничих наук, оскільки на події впливає спосіб нашого мислення. Те, що ми думаємо, — частина того, про що ми думаємо, саме у цьому й полягає джерело наших складностей.

Зв'язок між мисленням та реальністю — питання, яким філософи переймалися від самого народження філософії, але його навіть і зараз не 29

розуміють як належить. Така вже природа філософських питань: вони не мають остаточних, незаперечних відповідей — або, точніше, кожна відповідь породжує нові запитання. Не сподіваюся, що стану вправнішим за попередників, але відчуваю, що маю сказати дещо важливе.

Центральна теза, на якій я хочу наголосити, полягає у тому, що зв'язок між мисленням і реальністю є рефлексивним — тобто те, що ми думаємо, так чи інакше впливає на те, про що ми думаємо. Очевидно, що це твердження справджується не для всіх аспектів реальності. Природні процеси відбуваються незалежно від того, що ми про них думаємо. Рефлексивність актуальна тільки для суспільної сфери, але наразі нас цікавить саме вона. Я спробую показати, що рефлексивність вводить елемент невизначеності як у розуміння подій їхніми учасниками, так і у самі ці події. Рефлексивність — не єдине джерело невизначеності у реальності та у нашому мисленні. Проте коли рефлексивність наявна, вона стає *додатковим* джерелом непевності.

Не без тремтіння вступаю я у цю дискусію. Філософські розмови, здається, можуть тривати нескінченно, а рефлексивність, зокрема, спирається на хибне коло аргументації: розуміння учасників ситуації недосконале, позаяк їхнє недосконале мислення вводить непередбачений елемент у ту ситуацію, учасниками якої вони є. Крім того, у мене склалися непрості стосунки з цією темою. Колись, на початку 1960-х років, я три роки досліджував питання рефлексивності, аж поки одного дня не сталося так, що я не зміг зрозуміти, що записав напередодні. Тоді я вирішив кинути цю справу. Втім, сьогодні я знову повертаюся на те саме поле. Мене надихає успіх, з яким моя концептуальна схема накладається на реальний світ.

■ КОРЕСПОНДЕНТНА ТЕОРІЯ ІСТИНИ

Щоб здобути знання, необхідно чітко відрізнити мислення від реальності. Знання складаються з істинних тверджень. Згідно з кореспондентною теорією істини, твердження є істинними тоді й тільки тоді, коли вони відповідають фактам. Проте факти можуть визначити, чи справді твердження щодо них є істинними, лише якщо вони незалеж-

ні від цих тверджень. Між твердженнями та фактами повинна стояти нездоланна стіна: з одного боку факти, а з іншого — твердження. Таким чином, саме факти виступають критерієм, за яким оцінюється істинність тверджень.

Однак це не означає, що факти завжди відокремлені та незалежні від пов'язаних із ними тверджень. Йдеться лише про те, що для здобуття знання факти і твердження необхідно відмежовувати одне від одного. Іноді необхідне розрізнення зробити можливо, а часом — ні; в останньому разі розуміння учасників не сягає рівня знання.

У примітивних суспільствах люди не вмiли відокремлювати власні думки від світу, якого ті думки стосувалися. Люди створювали вірування, які вважали реальністю. Наприклад, вони населяли предмети духами й визнавали існування таких духів. Щойно було визнане розрізнення між мисленням і реальністю, як можна було побачити хибність такого світогляду. Можливість відрізнити істинні свідчення від хибних відкриває шлях до розвитку знань. Анімiзм та примітивні релігії втрачають привабливість, натомість формуються наука і філософія.

Коли філософи почали обговорення відносин між мисленням та реальністю, їхнім головним клопотом було з'ясування природи та факту існування реальності (онтологія), а також пояснення способів її пізнання (епістемологія). Це привело їх до мислення в термінах односторонніх стосунків, коли розум активно шукає знань, а реальність пасивно чекає на її пізнання. Такий погляд на ці відносини зміцнився завдяки успіхам науки. Наукова метода зробила багато для захисту предмету дослідження від впливу на нього думок та дій наукових спостерігачів.

Але взаємодія між реальністю і мисленням — не вулиця з одностороннім рухом. Ситуації, в яких є мислячі учасники, не чекають інертно на вивчення; вони активно змінюються рішеннями цих учасників.

Звісно, є події, які трапляються незалежно від того, що про них думає будь-хто; такі феномени (наприклад, рух планет) є предметом вивчення природничих наук. Тут мислення відіграє просту, односторонню роль: слугує розумінню реальності. Наукові твердження можуть відповідати чи не відповідати фактам фізичного світу, але, в кожному разі, факти окремі та незалежні від тверджень про них. Саме тому природничі науки здатні отримувати такі вражаючі результати.

Суспільні події інакші, бо мають мислячих учасників. Тут відносини між мисленням і реальністю ускладнюються. Мислення керує нашими діями, а наші дії впливають на те, що відбувається. Коли йдеться про багатьох людей, неможливо припускати, що в однаковій ситуації всі мислитимуть однаково. Кінцевий результат — це факт, але він не може бути незалежним критерієм оцінки правдивості чи актуальності мислення учасників, оскільки сам залежить від того, що учасники думають і роблять. За відсутності незалежного критерію мислення учасників не можна вважати знанням. Навіть якщо є відповідність між тим, про що учасники думають, і тим, що справді відбувається, це може зумовлюватися впливом їхніх рішень. Таким чином, ця відповідність зовсім не свідчить про істинність тверджень, як це було б, якби твердження і факти були по-справжньому незалежними одне від одного. Замість односторонніх стосунків, які є основою знання, мислення відіграє двоїсту роль.

З одного боку, мислячі учасники намагаються зрозуміти ситуацію, в якій беруть участь. Я називаю це пасивною, або когнітивною, функцією. З іншого боку, вони беруть участь у ситуації, яку намагаються зрозуміти. Я називаю це активною функцією, або функцією участі. Замість вулиці з одностороннім рухом, ми маємо двосторонню взаємодію між учасниками та ситуацією. Ці дві функції діють у протилежних напрямках, тому можуть суперечити одна одній. Незалежна змінна однієї функції є залежною змінною іншої. Якщо обидві функції водночас пов'язують одні й ті самі змінні, одна функція може позбавити іншу незалежної змінної. Переплетення вносить в обидві функції елемент невизначеності, якого не було б, якби вони діяли незалежно одна від одної. Саме це я називаю *рефлексивністю*. Я запозичив це слово з французької граматики, де рефлексивним називається дієслово, для якого підмет і присудок — одна особа, як, наприклад: *je me lave* (я вмиваю себе)¹.

¹ Відповідний французький термін — *verbe réfléchi*, тобто зворотнє дієслово. У перекладі цього терміна Сороса важливо розрізнити «рефлекс» (про який авторові не йдеться) і «рефлексію» (про яку йому йдеться); оскільки від першого в українській мові походить прикметник «рефлекторний», і з ним же словники пов'язують значення терміна «рефлексивний», для увиразнення авторської думки англійське *reflexive* тут скрізь перекладено як «рефлексивний» (відповідно, *reflexivity* — як «рефлексивність»). — Прим. редактора.